

Sadrazam Lutfi Paşa'ya Ait Türkçe Bir İlmihâl: Tuhfetü't-Tâlibîn'deki Dinî Kaynaklar

A Turkish İlmihâl belonging to Grand Vizier Lutfi Pasha: Tuhfetü't-Tâlibîn's Religious Sources

Nurullah Arvas*; Sevim Önder**

MAKALE BİLGİSİ

ARTICLE INFO

Araştırma Makalesi Research Article

Sorumlu yazar:

Corresponding author:

* Yıldız Teknik Üniversitesi
nurullaharvas@windowslive.com

ORCID: 0000-0002-1894-0135

** Yıldız Teknik Üniversitesi
sevim.yilmazonder@gmail.com

ORCID: 0000-0003-0661-5981

Başvuru / Submitted:

4 Aralık 2023

Kabul / Accepted:

9 Şubat 2024

DOI: 10.21021/osmed.1400298

Atıf/Citation:

Arvas, N; Önder, S. "Sadrazam Lutfi Paşa'ya Ait Türkçe Bir İlmihâl: Tuhfetü't-Tâlibîn'deki Dinî Kaynaklar", *Osmanlı Medeniyeti Araştırmaları Dergisi*, 20 (2024): 223-241.

Benzerlik / Similarity: 18

Öz

Bu çalışmada Osmanlı tarihinde devletin çeşitli kademelerinde çalışarak sadrazamlığa kadar yükselen İskodralı Lutfi Paşa'nın (ö. 970/1563) yazmış olduğu *Tuhfetü't-Tâlibîn* adlı ilmihâl kitabında referans olarak kullandığı dinî kaynaklar detaylı olarak incelenmiştir. Eserini H. 951 (1544) yılında yazan Lutfi Paşa çoğunlukla Hanefî fikhına dair eserleri referans olarak almıştır. Süleymaniye Kütüphanesi Fatih Bölümü 1507 numarada bilinen tek nüsha olarak kayıtlı *Tuhfetü't-Tâlibîn*, 239 varaktan oluşan hacimli bir ilmihâl kitabıdır. Lutfi Paşa, kitabının adının "taliplere hediye" olmasının sebebini eserin mukaddimesinde "çevresindekilerin kendisinden Türkçe bir eser yazması konusunda istekte bulunmaları üzerine kaleme almaya başladığı" şeklinde açıklar. Söz konusu mukaddime bölümünü tevhid, iman, gusl, abdest, namaz, oruç, zekat, hac vb. İslamiyetin temel konuları hakkında detaylı bilginin verildiği 25 bab takip eder. Lutfi Paşa bu bablarda İslam dininin ibadet esaslarını açıklarken tevhid, kelim, dua ve hükümlere dair 65 ayete ve ahlâk, ilmin ve ibadetin faziletleri ile bunlara karşılık verilecek sevaplar, ibadetler esnasında söylenecek dualar gibi içeriklere sahip 67 hadise atıfta bulunmuştur. Söz konusu ayet ve hadislerin yanı sıra fıkıh, usul, tefsir, vb. türlerde birçok kitap ve risalelerin yer aldığı 100'e yakın referans kaynak kullanmıştır. Bunlar arasında *Câmiu's-Sagîr*, *Câmiu'l-Usûl*, *Câmi'ü'l-Kebîr*, *Hulviyyât*, *Fetâvâ-yı Kâdihân*, *el-Hidâye*, *Kimyâ-yı Sa'âdet* vb. önemli eserlerin yanı sıra İslam dünyasında az bilinen kaynaklar da bulunmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Sadrazam Lutfi Paşa, Tuhfetü't-Tâlibîn, İlmihâl, Hanefî Mezhebi, fıkıh

Abstract

In this study, the religious sources that Lutfi Pasha of Iskodra (d. 970/1563), who worked at various levels of the state in Ottoman history and rose to the grand vizier position, used as references in his book *Tuhfetü't-Tâlibîn*. Lutfi Pasha, who wrote his work in 951 AH (1544), mostly used works on Hanafî fiqh as references. *Tuhfetü't-Tâlibîn*, which is registered in Suleymaniye Library, Fatih Department, number 1507, is a voluminous book of ilmihâl, consisting of 239 pages. Lutfi Pasha explains that the reason for the title of his book, "a gift for the aspirants", is that he started writing it after "those around him asked him to write a work in Turkish that they could understand". The aforementioned introduction is followed by 25 chapters that provide detailed information on the basic topics of Islam such as tawhid, faith, gusl, ablution, prayer, fasting, zakat, hajj. While explaining the principles of worship in these chapters, Lutfi Pasha used nearly 100 reference sources, including hadiths and verses, as well as many books or compilations in the fields of fiqh, usul, tafsir, etc. These include important works such as *Jâmi'u's-Sagîr*, *Jâmi'u'l-Usûl*, *Jâmi'u'l-Kebîr*, *Hulviyyât*, *Fatâwâ-yı Qâdihân*, *al-Hidâya*, *Kimyâ-yı Sa'âdet* as well as lesser-known sources in the Islamic world.

Keywords: Grand Vizier Lutfi Pasha, Tuhfetü't-Tâlibîn, İlmihâl, Hanafi madhab, fiqh

Giriş

Kimi sözlüklerde kısaca “davranış bilgisi veya durum bilgisi” anlamına gelen ilmihâl; kişinin inandığı yaratıcısına, çevresine, kendisine karşı sorumluluklarını bildiren ve tüm bu sorumlulukları yerine getirmesinde kişiye kılavuzluk eden bilgilerin belirli bir konu sıralamasıyla ortaya konulduğu eserlerdir. Bir inancının bilmesi gerekli olan temel inanç prensipleri, beden ve çevre temizliği, ibadetler, hükümler, soru ve cevaplar gibi ana ve alt başlıklar altında oluşan bu eserler İslam dininde “İlmihâl” şeklinde isimlendirilmiştir. Diğer inançlarda ilmihâl kelimesi catechism¹ terimi ile karşılık bulmuştur.

İlk örneklerinin verildiği zamandan beri kaleme alınan ilmihâller genel olarak İslam dininin başlıca üç ana unsuru olan inanç, ibadet, ahlâk konularından hareketle telif edilmeye başlanılmıştır. Günümüze yaklaştıkça bu üç ana unsur dışında kişinin ve toplumun ihtiyaçlarının farklılaşması, hayat koşullarının değişmesi ile ilmihâllerin konu çeşitliliğinde artışlar olmuştur. Kişilerin sorumlulukları durumlarına göre ve içinde buldukları yaşam şartlarına göre değişebileceği için farklı mezheplerde ilmihâller yazılmış olup daha çok ibadet şekillerindeki farklılıklar bu eserlerde dile getirilmiştir.

İlmihâl terimine ilk defa İmâm Muhammed (ö. 189/805) tarafından yazılan *Kitâbü'l-Kesb* adlı eserde rastlanmıştır.² Adında “ilmihâl” geçmemesine rağmen bu türde yazılan kitapların ilki Ebü'l-Leys Semerkandî'nin (ö. 373/983) namâz ibadetini konu edindiği *Mukaddimetü's-Salât*'ıdır.³ Bu eser kendisinden sonra yazılan ilmihâl kitapları için örnek teşkil etmiştir. Osmanlı uleması da bu eserin etkisiyle pek çok telif, tercüme ve şerhler yazmıştır. Kutbuddîn İznîkî'nin (ö. 821/1418) *Kitâbü'l-Mukaddime*'si Osmanlı'da yazılan ilk Türkçe tercüme ilmihâl örneğidir.⁴ İlmihâl geleneğinin Osmanlı Anadolu'sunda oluşum ve sistemleşme döneminde yazılan diğer Türkçe eserler arasında *Kitabu'l-Gunye*, *Risâletü'l-İslâm* adlı eserler sayılabilir.⁵

Osmanlı coğrafyasında ilmihâllerin gelişim evresi olarak kabul edilen dönemde sadrazamlık başta olmak üzere çeşitli görevlerde bulunmuş Lutfi Paşa'nın (ö. 970/1563) *Tuhfetü't-Tâlibîn* adlı ilmihâl kitabı 1544'te Türkçe kaleme alınmıştır. *Tuhfetü't-Tâlibîn*, genel olarak Allah'ın varlığına ve birliğine iman, Resulullah'a bağlılık, namaz ibadeti öncesi ve sonrası yapılması gerekenler, boy abdesti ve namaz abdesti, ezan ve mescit hükümleri, kadınların muayyen durumları, teyemmüm, necis olan nesnelere ile bedende örtülmesi gereken kısımlar, namaz vakitleri ve namazda yasak olan davranışlar, namazın farzları ve kıraat, imamlık, mesbukun⁶ namazı, seferi olanın namazı, cuma ve bayram namazları, kurban, zekat, öşür, oruç, hac ibadeti, nafile namazlar, cenaze hükümleri ve şehitlik gibi konuları bablar halinde 1 mukaddime ve 25 bab olacak şekilde ele almıştır. Lutfi Paşa bu konuları açıklarken referans olarak ayetlerden, hadislerden ve çoğu Hanefî mezhebi olmak üzere fıkıh kitaplarından yararlanmıştır.

¹ Hatice Kelpetin Alpagoş, “Bir Telif Türü Olarak İlmihâl Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu”, *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2002/1): 26-27.

² Adnan Memduhoğlu, “İlmihâl Edebiyatının Tarihi Serencâmı”, *EKEV Akademi Dergisi*, 66 (Bahar 2016): 30.

³ Memduhoğlu, “İlmihâl Edebiyatının Tarihi Serencâmı”, 30.

⁴ Alpagoş, “Bir Telif Türü Olarak İlmihâl Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu”, 46.

⁵ Alpagoş, “Bir Telif Türü Olarak İlmihâl Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu”, 32-33.

⁶ “Cemaatle kılınan namazın birinci rek'atını kaçıran kimse anlamında fıkıh terimi.” Hüseyin Kayapınar, “Mesbûk”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mesbuk> (08.12.2023)

Bu makalede Lutfi Paşa'nın hayatı ve eserlerinden bahsederek, Türkçe yazdığı ilmihâl kitabı *Tuhfetü't-Tâlibîn*'i oluştururken referans olarak kullandığı dini kaynaklar hakkında kısa bilgiler verilecek, eserini hazırlarken takip ettiği metot gösterilmeye çalışılacaktır. Böylelikle bir ilmihâl eseri oluşturulurken ne gibi kaynakları esas aldığı ve Osmanlı'da gelişme aşamasındaki ilmihâl geleneğinin o yüzyılda referans gösterilen fikhî literatürüne dair fikir sahibi olunacaktır.

1. Lutfi Paşa'nın Hayatı

Osmanlı İmparatorluğunda, Kanûnî Sultan Süleyman (ö.974/1566) döneminin sadrazamı Lutfi Paşa'nın doğum yeri ve tarihi ile ilgili kaynaklarda bilgiye rastlanmaz. Yapmış olduğu devlet görevlerinden yola çıkarak 1488 yılı civarında doğduğu düşünülebilir. Arnavut olduğu bilinen Lutfi Paşa'nın devşirme sistemine dahil edilerek II. Bayezid'in hükümdarlığı döneminde saraya getirildiği ve Enderûn adı verilen saray eğitim kurumunda iyi bir eğitim aldığı bilinmektedir. *Âsafnâme* ve *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eserlerinde, 1508 tarihinden itibaren olayları izleyip kayıt altına aldığı, Yavuz Sultan Selim'in (ö.926/1520) cülusunda (1512) çuhadarlık yaptığını ve kapıcıbaşılık, çaşnigîrbaşılık, mîralemlik görevlerinden sonra Kastamonu sancak beyi olarak hizmet ettiğini bildirir. Sehî Bey (ö. 955/1548) gibi dönemin bazı kaynakları onun Yavuz Sultan Selim'in yanında yetiştiğini anlatır. Bazı kaynaklarda, aynı adlı ve benzer görevlerde yer almış diğer bir çağdaşı olan başka bir Lutfi Paşa ile karıştırılma ihtimalinden bahsedilir.⁷

Lutfi Paşa, Kanûnî Sultan Süleyman'ın hükümdarlığının ilk yıllarında, önce Kastamonu sonra Aydın'da sancak beyi olarak vazifelendirildi. Sancak beyliğini icra ederken H. 928 (1522) yılında Rodos muhasarasında bulundu. Daha sonra Rodos Kalesinin tamiratıyla görevlendirildi. Ardından Yanya sancak beyliğinde uzun süre görev aldı. Bu esnada I. Viyana Kuşatması'na katıldı. Sonrasında H. 940 (1533-34) yılında Karaman beylerbeyliğine tayin edildi. Aralıklarla Anadolu ve Rumeli beylerbeyi oldu, ardından üçüncü vezirlik derecesine yükseldi. H. 943'teki (1537) Korfu Seferi'nde kaptan-ı derya Barbaros Hayreddin Paşa'yla yan yana savaşırken Osmanlı deniz ordularının yönetimini üstlendi. Korfu muhasarası sona erince Lutfi Paşa İstanbul'a geri döndü. Divân-ı Hümayun'da vezirlik makamının iki numaralı ismi oldu (Mayıs 1538). İkinci vezir unvanıyla sultan ordusunda Boğdan Seferi'ne katıldı (Temmuz 1538). Seferdeyken padişaha Mimar Sinan'ı (ö. 996/1588) tanıttı. Sinan, Prut nehri üstüne hazırladığı köprü sistemi sayesinde ordunun çok kısa sürede nehrin karşı kıyısına geçmesini sağladı. Ayas Paşa'nın ölümü üzerine sadrazamlığa getirildi (Temmuz 1539).⁸

Sadrazamlığı esnasında Osmanlı-Venedik savaşını sonlandıran (1540) antlaşmanın imzalanmasında büyük payı oldu. Daha sonra Budin seferine hazırlanırken (Mayıs 1541) ansızın sadrazamlıktan azledildi. Görevinden azledilme sebebi, bazı Osmanlı tarihçilerinin bildirdiği üzere, fuhuşla suçlanan bir kadını şeriata ve örfü uymayan bir yöntem ile cezalandırması sonucu eşi aynı zamanda Yavuz Sultan Selim'in kızı olan Şah Sultan'la aralarında sert bir münakaşanın cereyan etmesidir.⁹

Görevine son verildikten sonra, bugün Yunanistan sınırları içerisinde bulunan Dimetoka'daki çiftliğine yerleşen Lutfi Paşa, ömrünün kalanını araştırma yaparak ve eser telif ederek geçirmiştir.

⁷ Mehmet İpşirli, "Lutfi Paşa", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/lutfi-pasa> (08.11.2023).

⁸ Mehmet İpşirli, "Lutfi Paşa", (08.11.2023).

⁹ Mehmet İpşirli, "Lutfi Paşa", (08.11.2023).

Eserinde, görevden alınma sebebini “... mağlûb-ı nisâ olmayıp onların keyd ü mekrinden emin olmak için sadrazamlıktan fâriğ olmağı evlâ görmeğın” sözleriyle ortaya koyup kendisinin sadrazamlığı bıraktığını belirtir. Azledilişinin bir diğer önemli sebebi de vezirlik yaptığı zamanda rüşvet vb. konulardaki mücadelesi sonucu aleyhine çalışan bir grubun oluşması olarak bildirilir. Hac vazifesini yaptıktan sonra Lutfi Paşa, H. 970/1563 yılında Dimetoka’da vefat etmiştir.¹⁰ Bulunduğu coğrafyada yaşanan Balkan Savaşları’nın da etkisiyle mezarı ile alakalı elimizde herhangi bir malumat veya buluntu olmamakla birlikte meskun olduğu Dimetoka’nın Saray Köy (Sarakion/Riyion) civarlarında medfun olduğu tahmin edilmektedir.

1. Lutfi Paşa’nın Eserleri

Lutfi Paşa’nın Arap lisanını ve gramerine hakim olduğu, Arap lisanı ile risâleler yazacak seviyede bu dili kullandığı, İslâm hukukunun muhtelif konu ve meselelerine alaka gösterdiği yazdığı risâlelerden anlaşılmaktadır. Aynı zamanda tarih bilimine de ayrı bir merakı olup bu sahada yazdığı üç eseri önem arz ederek öne çıkmaktadır.

1.1. Arapça Eserleri¹¹

1.1.1. Zübdetü’l-Mesâil fi’l-İ’tikâdât ve’l-İbâdât

İlmihâl türündeki hacimli bir eserdir. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, No. 1985 ve Burdur İl Halk Kütüphanesi, No. 2212/02’de kaydı olan iki ayrı nüshası bulunmaktadır. Eser 25 kısımdan oluşmaktadır. Eserin 23. kısmı mezhepler tarihi açısından özel bir öneme sahiptir.¹²

1.1.2. Risâletü’l-Künûz fi Letâifi’r-Rumûz fi’l-Ehâdîsi’l-Erba’în

Süleymaniye Kütüphanesi, Pertev Paşa No. 90’da kayıtlı bir mecmuanın ilk bölümü olan *Risâletü’l-Künûz*, 70 varaktır. Ehl-i sünnet itikadında olmanın önemini açıklayan kırk hadisin şerhinin yapıldığı bir eserdir.

Bunların dışında tespiti yapılan 13 tane irili ufaklı risaleler şeklinde hazırlanmış Arapça eseri vardır.

1.2. Türkçe Eserleri

1.2.1. Tevârih-i Âl-i Osmân

Bir Osmanlı tarihi olan bu eserde kuruluşundan 1553 yılına kadar geçen olaylar konu edilmiştir. Kaynakları arasında anonim Osmanlı tarihlerinin yanı sıra Ahmedî, Âşıkpaşazâde, Oruç Bey, Neşrî, Şükrî-i Bitlisî ve Yazıcızâde Ali’nin tarih metinleri yer alır. Eserde İslâm tarihinin *Târîh-i Taberî*, *Târîh-i Güzîde*, *Tevârih-i Âl-i Selçuk* gibi güvenilir kaynaklarını tetkik ettiğini belirtir. Burada Lutfi Paşa, bizzat şahitlik ettiği yaklaşık yarım asırlık bir dönemi yazdığı için eser birincil kaynak niteliğindedir. Bu çalışmadan Gelibolulu Mustafa Âlî (ö. 1008/1600) başta olmak üzere birçok tarihçi ve araştırmacı faydalanmıştır.¹³

¹⁰ Mehmet İpşirli, "Lutfi Paşa", (08.11.2023).

¹¹ Asım Cüneyt Köksal, "Bir İslâm Âlimi Olarak Lutfi Paşa", *Osmanlı Araştırmaları*, 50/ 50 (Ekim 2017): 32-35.

¹² Köksal, "Bir İslâm Âlimi Olarak Lutfi Paşa", 32..

¹³ Fuad Köprülü, "Lutfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman Üzerine", *İlmi Araştırmalar*, 14 (2002): 247-254.

Eserin, biri Viyana Millî Kütüphanesi'nde, diğer üçü Türkiye'deki kütüphanelerde olmak üzere toplam dört nüshası tespit edilmiştir. Hâfızıkütüb Âlî Bey, açıklamalı ve detaylı notlandırılmış olarak 1922'de eseri Osmanlıca olarak neşretmiştir. Bu neşir daha sonra bir giriş ve indeks ilave edilerek tekrar basılmıştır.¹⁴

Eserin, bilinen tüm nüshaları değerlendirilerek Âlî Bey'in not ve hâşiyeleri dâhil tam metni Kayhan Atik tarafından hazırlanmıştır¹⁵

1.2.2. Âsafnâme

Osmanlı devlet yapılanmasına dair bu risâle, Osmanlı sahasında yazılan siyasetnâme türünün ilk örneklerindedir. Kendisinden sonra yazılan siyasetnâmelere de örnek teşkil etmiştir. Eser bir sadrazam tarafından yazılmış olmasıyla da dikkat çekicidir. Lutfi Paşa'nın görevlerini icra ederken yaşamış olduğu deneyimleri ve vazife alacaklara tavsiyelerini içten bir üslupla kaleme alması esere olan rağbeti her zaman canlı tutmuştur. Asâfnâme'nin en kapsamlı oluşturulan ve eserin yazmalarının incelendiği tenkitli neşri Mübahat Kütükoğlu tarafından ortaya konmuştur.¹⁶

1.2.3. Tenbîhü'l-Âkılîn ve Te'kidü'l-Gâfilîn

İslâmiyet usulünün detaylandırılarak anlatıldığı eser, dört kısımdan müteşekkil olup; içerisinde ilim, iman, Allah'ın birliği vb. konulardan bahsedilmiştir. Eserin tespiti yapılan 3 nüshası İstanbul'daki kütüphanelerde mevcuttur.¹⁷

1.2.4. Hayât-ı Ebedî

Ehl-i sünnet itikadını esas alarak, aşırıya kaçan beşeri isteklere kapılanları ve insanı küfre götürebilecek sözleri yazdığı eserin bugünkü bilinen iki nüshası İstanbul'da Süleymaniye Kütüphanesi ile Millet Yazma Eserler Kütüphanesinde bulunmaktadır.¹⁸

1.2.5. Risâle-i Suâl ve Cevâb

İslâmiyet'in esasları ve bunları konu edinen inanç ile ameller çerçevesinde kaleme alınan bir risalesidir. Eserin bugünkü bilinen üç nüshası da İstanbul'daki yazma eser kütüphanelerindedir.¹⁹

1.2.6. Tuhfetü't-Tâlibîn

Lutfi Paşa eserini 1544'te Hanefî mezhebinin fikhî husularını değerlendirmek ve faydalanmak isteyenlere rehber olmak amacıyla telif etmiştir.

Bunların dışında tespiti yapılan 2 tane risale şeklinde hazırlanmış Türkçe eseri vardır.

¹⁴ Mehmet Serhan Tayşi, *Tevârîh-i Âl-i Osman* (İstanbul: Enderun Kitabevi, 1990).

¹⁵ Kayhan Atik, *Lutfi Paşa ve Tevârîh-i Âl-i Osman* (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001).

¹⁶ Mübahat Kütükoğlu, *Lutfi Paşa Âsafnâmesi: Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi* (İstanbul: İÜEF TAM Yayınları, 1991).

¹⁷ Köksal, "Bir İslâm Âlimi Olarak Lutfi Paşa", 35.

¹⁸ Köksal, "Bir İslâm Âlimi Olarak Lutfi Paşa", 38.

¹⁹ Köksal, "Bir İslâm Âlimi Olarak Lutfi Paşa", 40.

2. İlmihâl Kitabı olarak Tuhfetü't-Tâlibîn

Müellif hattıyla yazılmış tek nüsha olan eser Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih No. 1507'de kayıtlıdır. 239 varak, 13 satırdan oluşan harekeli nesihle yazılmış, hacimli bir ilmihâl kitabıdır. Telif tarihi eserin son varığında H. 951 (1544) olarak yazılıdır.

Tuhfetü't-Tâlibîn'i Türkçe kaleme alarak Kanûnî Sultan Süleyman'a ithaf eden Lutfi Paşa, önsözde sebep-i telifini izah eder. Müellif, eserini "çevresindekilerin anlayabilecekleri Türkçe bir eser yazmasını rica etmeleri üzerine" yazmaya başladığını anlatır. Talipliler, "Türkçe bir ilmihâl yazıldığında hem yazarın sevap kazanacağını hem de kendilerinin sorun yaşadıkları konularda metne başvurup kolayca anlayacaklarını" söyler. Bunun üzerine müellif bu teklifin çok anlamlı bulur ve eserini kaleme alır.

İnsanların rahatça anlayabilecekleri bir kitabın gerekliliği konusunu detaylı olarak düşünmeye başlayan Lutfi Paşa, Hz. Muhammed'in "her milletin kendi dilinde İslamiyeti anlaması gerektiğini" söylediği hadis-i şerifine göre "nasıl ki her halkın kıyafeti farklıysa İslâm'ı anlatan kitapların dilinin de farklı olması gerektiğini, böylelikle insanların kendi dillerinde fıkıh ile ilgili meseleri daha iyi anlayabildiklerini" bildirir.

Eser bir mukaddime ve 25 kısımdan teşekkül eder. Eserin içinde geçen dualar, saygı bildiren sözler, şahıs isimleri, ayetler ve hadisler kırmızı ve yeşil renkli mürekkep kullanılarak yazılmıştır. Müellif, eserde bazı anlaşılacak ifadeleri şerh etmek, eksik yazılanları tamamlamak ve mezheplerin farklı uygulamalarını belirtmek için der-kenar kısımlarında notlar almıştır.

3. İlmihâl Kitabı olarak Tuhfetü't-Tâlibîn'in Dinî Kaynakları

3.1. Kur'an-Kerim Ayetleri

Lutfi Paşa Tuhfetü't Tâlibîn'de toplam 65 ayete atıfta bulunmuştur. Ayetler genellikle tevhid, kelimeler, dua ve hükümlere dairdir. Söz konusu ayetleri *Bakara, Haşir, Zümer, İhlas, Şûrâ, Furkan, Mâide, Nisâ, Mü'minîn, Müddessir, A'râf, Beyyine, Müzzemmil, Hac, A'lâ, Zilzal, Ankebût, Duhâ, Yâsîn, Câsiye, Fâtiha, En'âm, Cuma, Ahzâb, Kevser, Saffât, Nûh, Şuarâ, Âl-i İmrân, Secde, Duhân* gibi surelerden almıştır.

Ayrıca eserde geçen 65 ayetten birkaçını burada örnek olarak göstermek istedik.²⁰

Lutfi Paşa eserinin tevhid ve iman başlıklı babında Allah'a imanı ve Onun zâtî ve subûtî sıfatlarını anlatırken;

"O'nun hiçbir dengi yoktur."²¹

ayetini anlatımını desteklemek için kullanmıştır.

Lutfi Paşa eserinin sular başlıklı babında suların çeşitlerini anlatırken ve konunun abdest alma suyunun temizliğine gelince;

"Biz gökden tertemiz su indirdik."²²

ayetini örnek göstererek anlatımına devam etmiştir.

²⁰ Makalenin hacmini arttırmamak adına ayet iktibaslarının tümü buraya alınmamıştır.

²¹ <https://kuran.diyanet.gov.tr/Tefsir/>, (Erişim 28.11.2023), el-İhlâs 112/4.

²² el-Furkân 25/48.

Lutfi Paşa eserinin İstikbal-i Kible ile Niyyet başlıklı babında kible cihetini ve ibadetlerde kibleye dönmenin önemini belirtmek için;

“Ancak şununla emrolunmuşlardı ki yalnız Allah'a ibadet etsinler. Dini O'na halis kılarak, ancak Allah'ı mabud tanısınlar, O'na ibadet ve kulluk etsinler.”²³

ayetinin bir kısmını örnek göstererek anlattığı fıkıh meselesine tanık göstermiş ve desteklemiştir.

3.2. Hadis-i Şerifler

Lutfi Paşa'nın *Tuhfetü't Tâlibîn*'de referans verdiği toplam 67 hadis genellikle ahlâk, ilmin ve ibadetin faziletleri ile bunlara karşılık verilecek sevaplar, ibadetler esnasında söylenecek dualar gibi içeriklere sahiptir.

Lutfi Paşa eserini oluştururken kullandığı hadis kitapları arasında Sahîh-i Buhârî, *el-Müsned*, *es-Sünen* gibi meşhur hadis ilmine ait eserler bulunmaktadır. Bu eserlerden bazı hadis-i şerifleri eserinde bulunan bablarda bir fıkıh meselesini açıklarken tanık olarak göstermiştir. Eserde geçen söz konusu 67 hadisten birkaçı burada örnek olarak verilebilir:²⁴

Lutfi Paşa eserinde namazın vacipleri ve sünnetleri babında büyük günahlardan birini açıklarken insanların Allah'ın merhametinden ve Peygamber'in şefaatinde mahrum kalmayacakları ümidini vermek için kullanmıştır:

“Benim şefaetim ümmetinden büyük günah işleyenler içindir.”²⁵

Lutfi Paşa eserinde ezan ve mescid hükümlerinin bulunduğu babda namaza kan ter içinde kalmadan sakın bir şekilde ve İslam'ın vakarını temsil edecek şekilde gelmesini açıklarken yazdıklarına tanıklık etmesi ve konuyla alakalı olduğu için aşağıdaki hadisi kullanmıştır:

“Namaza geldiğinizde üzerinizde sekinet ve vakar olduğu hâlde geliniz. Koşarak gelmeyiniz.”

Lutfi Paşa eserinde Hazret-i Peygamber'e uymak başlıklı babda iman nasıl olması gerektiğini ve imandan sonra ilk yapılması gereken şeyin ilim öğrenmek olduğunu anlatırken şu hadisten örnek vermiştir:

“İlim öğrenmek her Müslüman erkeğe ve kadına farzdır.”²⁶

3.3. Dinî Kitaplar

Lutfi Paşa *Tuhfetü't Tâlibîn*'de²⁷ fıkıh, tabakat, siyer, kelam, tasavvuf, akaid kitaplarının yanı sıra tefsir ve hadis gibi toplamda 100'e yakın eser kullanmıştır. Bu eserler Hanefî fıkıhında önemli başvuru kaynaklarıdır.²⁸

²³ el-Beyyine 98/5.

²⁴ Makalenin hacmini arttırmamak adına hadis iktibaslarının tümü buraya alınmamıştır.

²⁵ Ebû Dâvûd, Sünnet 23; Tirmizî, Kıyâme 11; İbn Mâce, Zühd 37.

²⁶ İbn Mâce, El- Hafız Ebi Abdullah Muhammed bin Yezid el- Kazvini, Sünen, şerh ve çev. Haydar Hatipoğlu, (İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982), Mukaddime, 17.

²⁷ *Tuhfetü't Tâlibîn* adı bu bölümde –makalenin hacmini arttırmamak amacıyla- TT şeklinde kısaltılmıştır.

²⁸ Burada listelenen kitap adları ve müellifleri hakkındaki bilgilere TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığına bağlı yazma eser kütüphane katalogları (<https://portal.yek.gov.tr>) taranarak tespit edilmiştir.

• **Asl (الأصل)**

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin (ö.189/805) *Zâhirü'r-Rivâye* veya *Usûl* adıyla da bilinir. Hanefî mezhebinin önemli kaynaklarından olan eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Bustân-ı Ebu'l-Leys (بوستان أبو الليث)**

Ebu'l Leys es-Semerkindî'nin (ö.373/983) vaaz ve nasihate dair kaleme aldığı eser Arapça yazılmış olup TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Câmi'ü's Sagîr-i Attâbî (جامع الصغير عتابي)**

Ahmed b. Muhammed el-Attâbî'nin (ö.586/1190) fikh ilmine dair eseri Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Câmi'ü'l Kebîr-i Evhadî (جامع الكبير أوحدي)**

Ahmed bin Evhadüddin en-Nesefî'nin (ö.519/1125) Hanefî fikhına dair eseri Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Câmi'ü'l-Muzmerât (جامع المضمرة)**

Yûsuf bin Ömer el-Bezzâr'ın (ö.832/1429) Kudûrî'nin *el-Muhtasar* adlı eserine yaptığı şerhi içeren eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Câmi'ü's-Sagîr (جامع الصغير)**

Muhammed Şeybânî'nin (ö.189/805) *Zâhirü'r-Rivâye* diye bilinen ve Hanefî mezhebinin önemli kaynaklarından olan eser Arapça yazılmış olup TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Câmi'ü's-Sagîr-i Hânî (جامع الصغير خاني)**

Ebu'l-Mehâsin Kâdihân'ın (ö.592/1196) Muhammed Şeybanî'nin *el-Câmi'ü's-Sagîr* adlı eserine yaptığı şerhi içeren eser Arapça yazılmış olup TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Câmi'ü'l-Ahkâm (جامع الأحكام)**

Muhammed el-Kurtubî'nin (ö.671/1273) tam adı *el-Cami' li Ahkâmi'l-Kur'an* olan ve *Tefsir-i Kurtubî* diye de bilinen geniş tefsir eseri Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Câmi'ü'l-Usûl (جامع الأصول)**

Ebu Muhammed Rûknüddin es-Semerkindî'nin (ö.701/1301) Hanefî usulüne dair kaleme aldığı eseri Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Câmi'ü'l-Fetâvâ (جامع الفتاوى)**

Ispartalı Şeyh Kırk Emre Efendi (ö. 880/1476) tarafından yazılan fetva kitabı Arapça olup TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Câmi‘u’l-Kebîr/ Câmi‘-i Kebîr (جامع كبير/جامع الكبير)**

Muhammed Şeybanî'nin (ö.189/805) *Zahirü'r-Rivâye* diye bilinen ve Hanefî mezhebinin önemli kaynaklarından olan eser Arapça yazılmış olup TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Cevâhir / Cevâhir-i Salât (جواهر صلوات / جواهر)**

Fıkıh literatüründe *Cevâhir* ismiyle çok sayıda eser bulunmakla beraber bunlardan en dikkat çekenleri Rüknuddin el-Kirmanî'nin (ö.565/1169) *Cevâhirü'l-Fetâvâ* adlı eseriyle, Tâhir el-Harizmî'nin (ö.771/1370) *Cevâhirü'l-Fıkh* adlı eseridir. Arapça yazılmış olup TT'de 9 kez geçmektedir.

• **Esbâbü'l-Magrifet (أسباب المغفرت)**

İbn Receb'in (ö. 795/1393) dua ve zikirlerle dair eseri Arapça yazılmış olup TT'de 3 kez geçmektedir.

• **Esrâr (أسرار)**

Ubeydullah bin Ömer ed-Debusî (ö.430/1039) tarafından yazılan *el-Esrar fi'l-Fürû'* adlı fıkıh kitabı Arapça yazılmış olup TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Umdetü'l-Fetâvâ (عمدة الفتاوى)**

Sadrüşşehid Hüsameddin Ömer'in (ö. 536/1141) fetvalarının bir araya getirildiği bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Uyûnü'l-Mesâ'il (عيون المسائل)**

Ebu'l Leys Semerkandî'nin (ö. 373/983) Ebu Hanife ve talebelerinin *Zâhrirü'r-Rivâye* dışında kalan görüşlerini derlediği bu eseri Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Fetâvâ-yı Kâdihân/ Fetâvâ-yı Özcendi (فتاوى قاضيخان/ فتاوى أوزجندی)**

Ebu'l Mehâsin Kâdihân'ın (ö. 592/1196) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı bu meşhur eseri Arapça yazılmış olup TT'de 3 kez geçmektedir.

• **Fetâvâ-yı Bedâyi' (فتاوى بدائع)**

Molla Fenârî'nin (ö. 834/1431) fıkıh usulüne dair bu eseri Arapça yazılmış olup TT'de 4 kez geçmektedir.

• **Fetâvâ-yı Zahîriyye (فتاوى ظهيرية)**

Zahîrüddin Ebu Bekr Muhammed'in (ö. 619/1222) zaman içerisinde ortaya çıkan fikhî meselelere dair fetvalarının toplandığı bu eseri Arapça yazılmış olup TT'de 6 kez geçmektedir.

• **Fetâvâ-yı Hânî (فتاوى خاني)**

Ebu'l Mehasin Kâdihân'ın (ö. 592/1196) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı bu meşhur eseri *Fetava-yı Kâdihân* olarak da bilinmektedir. Eser Arapça yazılmış olup TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Fetâvâ-yı Hüsâm / Fetâvâ-yı Kübrâ (فتاوى حسام)**

Sadrüşşehid Hüsameddin Ömer'in (ö. 536/1141) asıl ismi *el-Fetavâ'l-Kübrâ*, bazı kayıtlarda da ismine nispetle *Fetâvâ-yı Hüsâm* veya *Hüssâm* olarak da geçen fetva mecmuası olan eser Arapça yazılmış olup TT'de 5 kez geçmektedir.

- **Fetâvâ-yı Sirâcî (فتاوى سراجي)**
Siracüddin Ömer el-Gaznevî'nin (ö.773/1372) Hanefî meselelerine dair fetvalarının toplandığı bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.
- **Fetâvâ-yı Bezzâzî (فتاوى بزّازي)**
Hafizüddin Muhammed Bezzâzî'nin (ö.827/1427) asıl adı *el-Câmi'ü'l-Vecîz* olan ve Hanefî fikhına dair fetvalarının bir araya getirildiği bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 6 kez geçmektedir.
- **Fetâvâ-yı Tatarhân (فتاوى تاتارخان)**
Hindistanlı Hanefî fakîhlerinden Âlim b. Alâ'nın (ö. 786/1384) fikha dair bu eseri Arapça yazılmış olup TT'de 4 kez geçmektedir.
- **Fevâid-i Câmi'u's-Sagîr (الفوائد جامع الصغير)**
Zahirüddin Ebu Bekr Muhammed'in (ö. 619/1222) *el-Fevâ'idü'z-Zahîriyye* diye de bilinen Sadrü'ş-şehid Hüsameddin Ömer'in *Camiü's-Sagîr* şerhinde net olmayan kısımlara açıklık getirmek üzere kaleme aldığı bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.
- **Furûk-ı Nisâbü'rî (فروق نيسابوري)**
Esad b. Muhammed el- Kerabisî'nin (ö.570/1174) *el-Furûk fi'l-Fürûi'l-Hanefiyye* adlı Hanefî fikh eseri Arapça yazılmış olup TT'de 2 kez geçmektedir.
- **Hâniyye / Fetâvâ-yı Hâniyye (فتاوى خانیه)**
Kâdîhân Ebu'l-Mehâsin'in (ö. 592/1196) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı bu meşhur eseri *Fetâvâ-yı Kâdîhân* olarak da bilinmektedir. Eser Arapça yazılmış olup TT'de 3 kez geçmektedir.
- **Hazâne-i Fıkh (خزانة فقه)**
Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı bu muhtasar eseri Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.
- **Hediyyetü'l-Ahyâ İle'l Emvât (هدية الأحياء إلى الأموات)**
Ali bin Ahmed bin Yûsuf el-Kureyşî'nin (ö.?) fikh ilmine dair kaleme aldığı bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.
- **Hidâye (الهداية)**
Burhaneddin el-Merginanî'nin (ö.593/1197) Hanefî fikhına dair yazdığı bu eser Arapça olup TT'de 29 kez geçmektedir.
- **Hulâsa (خلاصة)**
Tâhir bin Ahmed el- Buhârî (ö. 543/1147) *Hulâsatü'l-Fetâvâ fi Fıkhı'l Hanefî* adlı eseri Arapça yazılmış olup TT'de 10 kez geçmektedir.
- **Hulviyyât (حلويات)**
Candaroglu İsmail Bey'in fikha dair yazdığı bu eser *Hulviyyât-ı Şâhî* diye de bilinir. Eser Türkçe yazılmış olup TT'de 249 kez geçmektedir.
- **İmâm Bekir Hâher-zâde Salâtı (امام بكر خواهرزاده صلاتي)**
Hâher-zâde Ebu Bekr bin Muhammed'in (ö.283/1090) Kudurî'nin *El- Muhtasar* adlı eserine yaptığı şerhteki namaz meselelerinin anlatıldığı eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **İmâm Şemsü'd-din Hulvânî (إمام شمس الدين حلواني)**

Ebu Muhammed Halvanî'nin (ö.452/1060[?]) *el-Mebsût* adlı Hanefî fikhına dair eseri Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **İhyâ-i Ulûm / İhyâu Ulûmi'd-dîn (إحياء علوم / إحياء علوم الدين)**

İmam Gazzalî'nin (ö. 505/1111) tasavvuf, ahlak, fıkıh ve kelam ilimlerine dair kaleme aldığı bu meşhur eseri Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Kâşif-i Kudûri (كاشف قدوري)**

Kudûri'nin kendi adıyla meşhur olan bu eserin asıl adı *el-Muhtasar* olan eserine birçok âlim tarafından şerh yazıldığı için kesin bir tespit bulunmak mümkün değildir. Eser Arapça yazılmış olup TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Kenz (كنز)**

Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) Hanefî fikhına dair bu eseri Arapça yazılmış olup TT'de 14 kez geçmektedir.

• **Kenzü'd-Dakâik (كنز الدقائق)**

Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin (ö. 710/1310) Hanefî fikhına dair yazmış olduğu bu eser Arapça olup TT'de 5 kez geçmektedir.

• **Kifâyet-i Beyhakî (كفاية بيهقي)**

Ahmed bin Hüseyin el-Beyhakî'nin (ö.458/1066) tarafından *el-Mebsût* ve *ez-Ziyâdât* adlı iki kitaptaki fikhî meselelerinden bahseden bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Kimyâ-yı Sa'âdet (كيمياء سعادت)**

İmam Gazzalî'nin (ö. 505/1111) fıkıh ve ahlak bahislerini ele aldığı bu eser Farsça yazılmış olup TT'de 4 kez geçmektedir.

• **Kınye (قنية)**

Necmeddin ez-Zâhidî'nin (ö. 658/1260) tam adı *Kınyetü'l-Munye li-Tetmîmi'l-Gunye* adlı Hanefî fıkıh eseri Arapça yazılmış olup TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Kitâb-ı Nefehâtü'l-Üns (كتاب نفحات الأنس)**

Abdurrahman-ı Câmî'nin (ö. 898/1492) sûfî tabakat kitabı Farsça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Kitâb-ı Nisâb (كتاب نصاب)**

Kaynaklarda adına rastlanmayan bu fıkıh eseri TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Kitâbü'l-Îzâh (كتاب الإيضاح)**

Kemalpaşazâde'nin (ö.940/1534) *Vikâye* adlı fıkıh kitabına *el-Îzâh* adıyla yaptığı şerhi içeren bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Kudûrî (قدوري)**

Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Ebî Bekr el-Kudûrî'nin (ö.428/1037) *el-Muhtasar* isimli meşhur fıkıh eseri Arapça yazılmış olup TT'de 11 kez geçmektedir.

• **Kudûri Şerhi** (قدوري شرحي)

Kudûri'nin kendi adıyla meşhur ve asıl ismi *el-Muhtasar* olan eserine birçok âlim tarafından şerh yazıldığı için kesin bir tespitte bulunmak mümkün değildir. Eser TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Lî-Dâ'î İlâ Dâ'î'd-Dünyâ** (لي داعي إلى داع الدنيا)

Kaynaklarda adına rastlanmayan bu fıkıh eseri TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Manzûme** (المنظومة)

Necmeddin en-Nesefî'nin (ö.537/1142) hilaf²⁹ ilmine dair kaleme aldığı *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* adlı eseri Arapça yazılmış olup TT'de 34 kez geçmektedir.

• **Manzûme Şerhi** (منظومه شرحي)

Necmeddin en-Nesefî'nin (ö.537/1142) *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* adıyla da bilinen eserine Üsmendî, İbnüşşihne ve Ebu'l-Berekât Nesefî gibi âlimler tarafından çok sayıda şerh yazıldığı için söz konusu eserin müellifini tespit etmek mümkün olmamaktadır. Eser TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Mesâbîhu'l-Îmân** (مصابيح الإيمان)

Kaynaklarda adına rastlanmayan bu fıkıh eseri TT'de 23 kez geçmektedir.

• **Mebisût** (المبسوط)

Şemsü'l-Eimme Serahsî'nin (ö. 489/1090[?]) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı bu meşhur eseri Arapça yazılmış olup TT'de 7 kez geçmektedir.

• **Mebisût Şerhi** (مبسوط شرحي)

Hakim eş-Şehid'in (ö. 334/945) *el-Muhtasaru'l-Kâfi* adlı eserine, Şemsü'l-Eimme Serahsî tarafından *el-Mebisût* adıyla yapılan bu şerh Arapça yazılmış olup TT'de 7 kez geçmektedir.

• **Mecma'-i Nevâzil** (مجمع نوازل)

Burhaneddin Merginanî'nin (ö.593/1197) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Menâfi'** (منافع)

Kaynaklarda adına rastlanmayan bu fıkıh eseri TT'de 4 kez geçmektedir.

• **Menâkıb-ı Ulûm** (مناقب علوم)

Kaynaklarda adına rastlanmayan bu fıkıh eseri TT'de 3 kez geçmektedir.

• **Mes'ûdî** (مسعودي)

Ebu Muhammed Abdullah en-Nasihî'nin (ö.447/1055) *el-Mesûdî fi'l-Fürûi'l-Hanefiyye* adlı eseri Arapça yazılmış olup TT'de 58 kez geçmektedir.

• **Meşâriku'l-Envâr** (مشارق الأنوار)

Kadı İyaz'ın (ö.544/1149) hadis ilmine dair kaleme aldığı eseri Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

²⁹ Bazı dinî ilimlere, özellikle fıkıh konularına uyarlanmış cedel tekniği, fıkıh mezhepleri arasındaki ihtilâfları konu edinen ilim dalı.Bk. Şükrü Özen, "Hilaf" *DİA*, C. XVII, (İstanbul 1998), 527-538.

• **Mi'râcü'd-Dirâye (معراج الدراية)**

Kıvamüddin el-Kâkî'nin (ö. 745/1344) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Musaffâ (مصفى)**

Necmeddin en- Neseffî'nin (ö.537/1142) *el-Manzûmetü'n Neseffiyye* adıyla meşhur olan fikhî konusundaki ihtilaflara dair eserinin şerhi olan bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 3 kez geçmektedir.

• **Mugrib (مغرب)**

Ebu'l-Feth Mutarrizî'nin (ö.610/1213) Hanefî fikhî kitaplarında geçen kelime ve tabirleri açıkladığı bu eseri Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Muhît (المحيط)**

Radiyyüddin es-Serahsî'nin (ö. 571/1176) tam adı *el-Muhit bi'l-Fıkh* olan Hanefî fikhına dair bu meşhur eseri Arapça yazılmış olup TT'de 11 kez geçmektedir.

• **Muhtasar-ı Kâfiye (مختصر كافية)**

Hâkim eş-Şehîd'in (ö. 334/945) Hanefî fikhına dair eseri. Eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Muhtâr (المختار)**

Hanefî fakîhi Mevsilî'nin (ö. 683/1284) mezhep fikhının temel metinlerinden biri sayılan bu eseri Arapça yazılmış olup TT'de 6 kez geçmektedir.

• **Mukaddime-i Ebu'l-Leys / Mukaddime (مقدمة أبو الليث / المقدمة)**

Ebu'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) *Mukaddime fi's-Salât* adlı namaz konusundan bahseden bu eseri Arapça yazılmış olup TT'de 3 kez geçmektedir.

• **Müşkilât-ı Kudûrî (مشكلات قدوري)**

İbn'ül-Muzaffer Bedrüddin Ahmed'in (ö. 642/1244) *Kudurî* adlı fikhî kitabına yaptığı şerh içeren eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Müttefik (المتفق)**

Hatib el- Bağdadî'nin (ö.463/1071) *el-Müttefik ve'l-Mürtefik* adlı lakaplar, künyeler ve nispetleri ayırmak için kaleme alınan ansiklopedik eseri. Eser Arapça yazılmış olup TT'de 9 kez geçmektedir.

• **Necâtü'z-Zâkirin (نجات الذاكرين)**

Ebu Bekir es-Seylanî'nin (ö. 561/1165) Hanefî fikhına dair kaleme aldığı bu eseri Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Nevâdirü'l-Fıkhîyye (نوادير الفقهية)**

Hanefî mezhebi imamlarından nakledilen ikinci derecede kaynak değerine sahip rivayetlere ve bunları içeren metinlere verilen genel adı içeren bu eser TT'de 4 kez geçmektedir.

• **Nisâbü'l-Ahbâr (نصاب الأخبار)**

Siraceddin Ali el-Ûşî'nin (ö.575/1179) tam adı *Nisâbü'l-Ahbâr li-Tezkireti'l-Ahyâr* olan hadis ilmine dair kaleme aldığı bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Nisâbü'l-Fıkh (نصاب الفقه)**

Kaynaklarda adına rastlanmayan bu fıkıh eseri TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Nihâye (النهاية)**

Hüsamüddin Hüseyin Siğnakî'nin, (ö. 714/1314) Merginanî'nin *Hidâye* adlı fıkıh eserine yazdığı şerhi içeren bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 6 kez geçmektedir.

• **Ravda/ (الروضة)**

Ali bin Yahya ez-Zendevistî'nin (ö. 382/992) *Ravzatu'l-Ulemâ* adıyla kaleme aldığı ulemadan ve İslam hükümlerinden bahsettiği bu eseri Arapça yazılmış olup TT'de *Ravda-i Zendevistî*, *Ravza-i Zindos*, *Ravza-i Zindüvisî* gibi isimlerle 6 kez geçmektedir.

• **Şâmil-i Beyhakî (شامل بيهقي)**

Ahmed bin Hüseyin el-Beyhakî'nin (ö.458/1066) tarafından *el-Mebsût* ve *ez-Ziyadât* adlı iki kitaptaki fikhî meselelerinden bahseden bu eser, Arapça yazılmış olup TT'de 3 kez geçmektedir.

• **Şerh-i Alâniyye (شرح علانيه)**

Kaynaklarda adına rastlanmayan bu fıkıh eseri TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Şerh-i Alâ'î (شرح علاني)**

Ebu Said Salahüddin el-Alâ'î'nin (ö.761/1359) fıkıh eserlerinden birine şerh olarak yazıldığı anlaşılan ve müellifi tespit edilemeyen bu kitap TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Şerh-i Kerhî (شرح كرخي)**

Kudûrî'nin (ö.428/1037) Hanefî fakîhi Ebu'l-Hasan el-Kerhî'nin *el-Muhtasar* adlı kitabına yazdığı şerhi içeren bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Şerh-i Sünnet (شرح سنه)**

İbni Melekzâde'nin (ö.854/1450) hadis alanındaki *Mesâbîhü's-Sünne* adlı kitaba yaptığı şerhi içeren eser Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Şerh-i Tahâvî / Tahâvî (شرح طحاوي / طحاوي)**

Ebu Nasr Ahmed el-İsbicâbî'nin (ö.480/1087) Tahâvî'nin *Muhtasar* adlı kitabına yaptığı şerhi içeren eser Arapça yazılmış olup TT'de 6 kez geçmektedir.

• **Şir'atü'l-İslâm (شريعة الإسلام)**

İmamzade Muhammed bin Ebu Bekr'in (ö. 573/1177) *Şir'atü'l-İslâm* adlı eseri Arapça yazılmış olup TT'de 6 kez geçmektedir.

• **Şir'a Şerhi (شريعة شرحي)**

Yakub bin Seyyid Ali'nin (ö.931/1524) İmamzade Muhammed bin Ebu Bekr'in *Şir'atü'l-İslâm* adlı kitabına yazdığı şerhi içeren bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 5 kez geçmektedir.

• **Tenbîhü'l-Âkılîn ve Te'kîdü'l-Gâfilîn (تنبيه العاقلين و تأكيد الغافلين)**

Lutfi Paşa tarafından dinin usüllerini göstermek için kaleme alınan bu eseri Türkçe yazılmış olup TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Tezhîb (التذہیب)**

İbni Hacer el-Askalanî'nin (ö.852/1449) hadis ilmine dair kaleme aldığı bu eseri Arapça yazılmış olup TT'de 4 kez geçmektedir.

• **Tergîb / Tergîbü's-Salât (ترغیب الصلاة / الترغيب)**

Abdest ve namaz ahkâmı üzerine 106 muteber eserden yararlanılarak Muhammed bin Ahmed Zâhid tarafından hazırlanmış fıkıh kitabı Arapça yazılmış olup TT'de 41 kez geçmektedir.

• **Tevfik / Kitâbü Tevfik (كتاب التوفيق / التوفيق)**

Zeynüddin Cüneyd bin Sendel'in (ö. 926/1519 sonrası) *Tevfikü'l-Înâye fi Şerh'il-Hikâye* adlı fıkıh kitabına yazdığı şerhi içeren bu eser Arapça yazılmış olup TT'de 5 kez geçmektedir.

• **Tuhfe / Tuhfetü'l-Fukahâ (تحفة الفقهاء)**

Alaeddin es-Semerkindî'nin (ö.539/1144) *Tuhfetü'l-Fukahâ* adıyla kaleme aldığı bu fıkıh kitabı Arapça yazılmış olup TT'de 6 kez geçmektedir.

• **Umdetü'l-İslâm (عمدة الإسلام)**

Abdulaziz Fârisî'nin (ö.?) Hanefî fikhı üzerine kaleme aldığı bu eseri Farsça yazılmış olup TT'de 3 kez geçmektedir.

• **Usûlü's-Sıgâr (الأصول الصغار)**

Kaynaklarda adına rastlanmayan bu fıkıh eseri TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Usûl-i Fıkh (أصول فقه)**

Bu eserin, Hanefî usulüne dair yazdığı kitapla meşhur olan Ebu'l-Usr el-Pezdevî'nin (ö.482/1089) *Usulü'l-Pezdevî* adlı kitabı olması muhtemeldir. Eser TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Usûl-i Hüsâmî Hâşiyesi (أصول حسامي حاشه سي)**

Sadrüşşehid Hüsameddin Ömer'in (ö. 536/1141) Hanefî usulüne dair kaleme aldığı eserinin bir haşiyesi olduğu anlaşılan söz konusu kitabın müellifi tespit edilememiştir. Eser TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Vâfiye (وافية)**

Kaynaklarda adına rastlanmayan bu fıkıh eseri TT'de 1 kez geçmektedir.

• **Vikâye (وقاية)**

Burhanüşşeria Mahmud bin Sadrüşşeria el-Evvel'in (ö. 7-8. yy, 13-14. yy.) *Vikayetü'r-Rivâye fi Mesai'li'l-Hidâye* adlı eseri Arapça yazılmış olup TT'de 2 kez geçmektedir.

• **Yenâbi' (ينابيع)**

Ebû Abdullâh Bedrüddîn Muhammed eş-Şiblî ed-Dimaşkî'nin (ö. 769/1367) *el-Yenâbi' fi Ma'rifeti'l-Usûl ve't-Tefâri* adlı *el-Muhtasar*'in şerhi. Eser Arapça yazılmış olup TT'de 7 kez geçmektedir.

• **Zâdü'l-Fukahâ (زاد الفقهاء)**

Muhammed b. Ahmed el-İsbîcâbî (h. 6. yy.) tarafından yazılan fıkıh eseri Arapça yazılmış olup TT'de 4 kez geçmektedir.

• **Zahîre (الظهيرة)**

Ahîzâde Yûsuf Efendi'nin (ö.905/1500) tam adı *Zahîretü'l-Ukba fi Şerhi Sadri's-Şerîati'l-Uzma* olan Hanefî fikhına dair bu eseri Arapça yazılmış olup TT'de 1 kez geçmektedir.

Sonuç

XVI. yüzyılda yaşamış Lutfi Paşa hem bürokrat hem de âlim kişiliği ile temayüz etmiştir. Daha çok Osmanlı devlet teşkilatına dair *Âsafnâme* ve Osmanlı tarihi üzerine yazdığı *Tevârih-i Âl-i Osmân* adlı eseriyle tanınmış olsa da hem hacimli hem de risaleler şeklinde dinî sahada önemli eserler kaleme almıştır. Hanefî fikhî fûru'una dair ve ilmihâl sahasında hazırladığı *Tuhfetü't-Tâlibîn* adlı kitabı da hacimli eserler cümlesindedir. Bir mukaddime ve yirmi beş babdan oluşan 249 varaklık eserin tespit edilebilen tek nüshası Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Fatih Koleksiyonu 1507 numarada yer almaktadır. Nüsha üzerindeki tasarruflar ve harekelemeler yazmanın Lutfi Paşa'nın elinden çıktığına işaret etmektedir.

Kitabın başında “ragıp” ile “talipliler”in isteği üzerine ve “Türkî dil üzere” eserini kaleme aldığını belirten Lutfi Paşa söz konusu ilmihâl kitabını hazırlarken birçoğu Arapça olmak üzere Farsça ve Türkçe eserlerden istifade etmiştir. Makale boyunca eserde kullanılan kaynakların listesi ve kullanım sıklıkları verilmiş, buna göre Lutfi Paşa'nın *Tuhfetü't-Tâlibîn*'i yazarken 90 Arapça, 3 Farsça ve 2 Türkçe olmak üzere toplam 95 eserden istifade ettiği anlaşılmıştır. Söz konusu eserlerin hemen hepsi Hanefî fikhına dair olmakla beraber az da olsa tasavvuf, kelim ve tabakat gibi muhtelif sahalarda yazılmış eserlerden de yararlanmıştır.

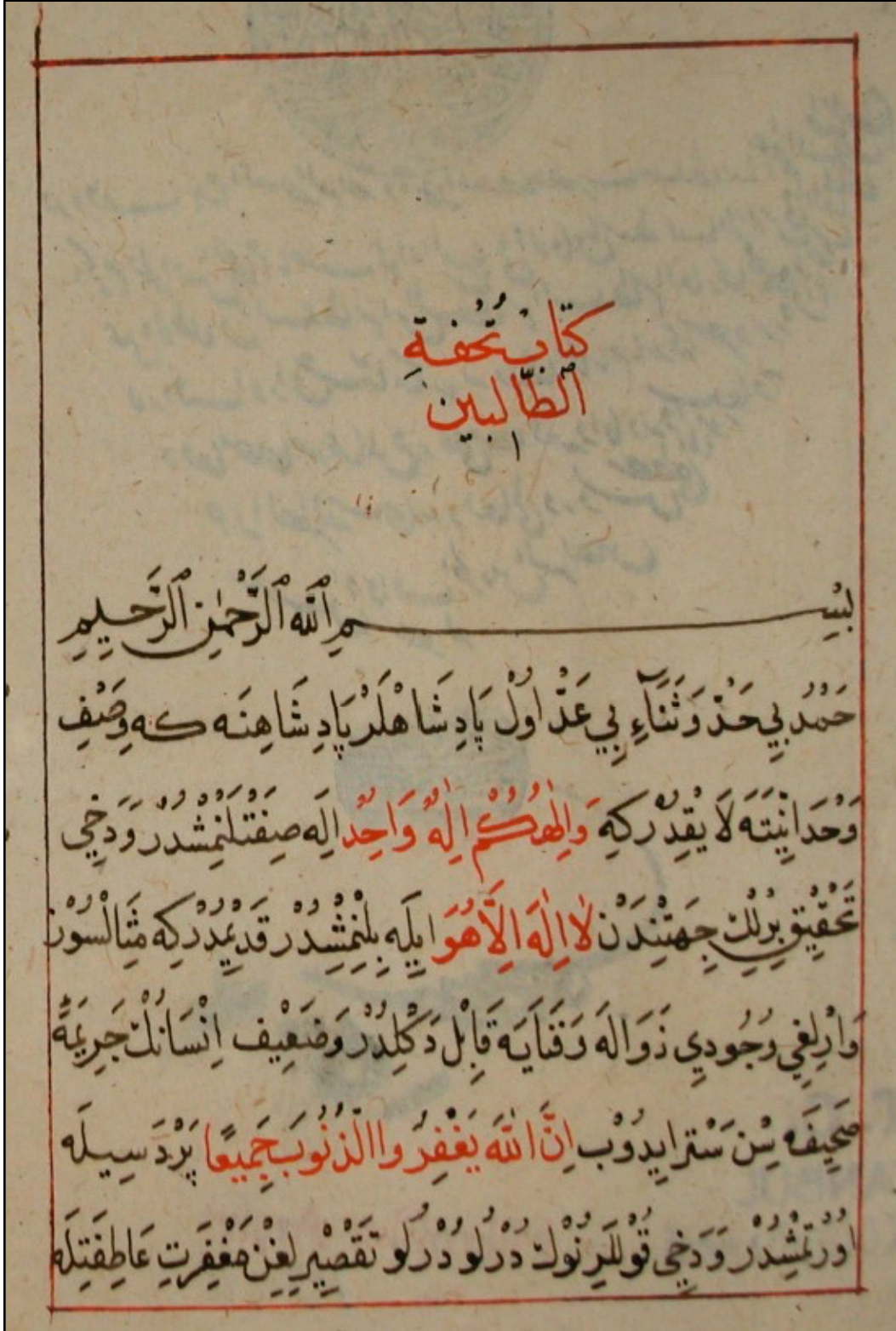
Lutfi Paşa eser boyunca fikh mevzularını ele alırken kimi zaman ayet ve hadislerden de istifade etmiştir. Tespit edilen ayet sayısı 65 iken hadis sayısı 67'dir. Ayetler genel itibariyle ahkâma dair olmakla birlikte tevhid, kelim, duaya dair iktibaslar da dikkat çekmektedir. Hadisler kısmında ise daha çok Hanefî fikh meselelerine dair deliller yazılmış, yeri geldikçe ahlâk, ilmin ve ibadetin faziletleri ve bunlara karşılık verilecek sevaplar ile ibadetler sırasında yapılacak dualar da zikredilmiştir. Bu bakımdan metin içinde tahriçleri yapılmasa da Lutfi Paşa'nın kaynakları arasında hadis kitaplarının olduğu da söylenebilir.

Arapça ve Farsça kaynaklardaki bilgiler ile dinî terimleri okuyucuların anlayabileceği şekilde tercüme etmesi Osmanlı bürokrasinin en üst makamında bulunan birinin entelektüel birikimini halka ulaştırma endişesini göstermesi bakımından dikkate değerdir. Lutfi Paşa'nın ayrıca metin boyunca sade bir üslup kullanması ve kelimelerin hemen hepsini harekelemesi XVI. yüzyıl Türkçe söz varlığına dair de araştırmacılara zengin bir malzeme sunmaktadır.

Kaynakça

- Alpaguş, Hatice Kelpetin. "Bir Telif Türü Olarak İlmihâl Tarihî Geçmişi ve Fonksiyonu". *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 22 (2002/1): 25-56.
- Atik, Kayhan. *Lutfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman*. Ankara: Kültür Bakanlığı, 2001.
- Develi, Hayati. "Lütfi Paşa ve Tevârih-i Âl-i Osman Üzerine". *İlmi Araştırmalar*, 14 (2002): 247-254.
- İbn Mâce, *El- Hafız Ebi Abdullah Muhammed bin Yezid el- Kazvini*, Sünen, şerh ve çev. Haydar Hatipoğlu, İstanbul: Kahraman Yayınları, 1982.
- İpşirli, Mehmet. "Lutfi Paşa". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 27/234-236, Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kandemir, M. Yaşar. "İbn Mâce" *TDV İslam Ansiklopedisi*. 20/161-162, Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Kayapınar, Hüseyin. "Mesbûk" *TDV İslam Ansiklopedisi*. 29/266-268, Ankara: TDV Yayınları, 2004.
- Köksal, Asım Cüneyd. "Bir İslâm Âlimi Olarak Lutfi Paşa". *Osmanlı Araştırmaları*, 50/50 (Ekim 2017): 29-72.
- Kur'an-ı Kerim Tefsiri, Erişim 28.11.2023, <https://kuran.diyaret.gov.tr/Tefsir/>
- Kütükoğlu, Mübahat. *Lutfi Paşa Âsafnâmesi (Yeni Bir Metin Tesisi Denemesi)*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, 1991.
- Memduhoğlu, Adnan. "İlmihâl Edebiyatının Tarihi Serencâmı". *EKEV Akademi Dergisi*, 20/66 (Bahar 2016): 21-49.
- Özen, Şükrü. "Hilaf". *DİA*, XVII (1998): 527-538.
- Tayşi, Mehmet Serhan. *Tevârih-i Âl-i Osman*. İstanbul: Enderun Kitabevi, 1990.

Ek 1. Tuhfetü't-Tâlibîn (Orijinal Metin): Görsel Unsur 1: 1b numaralı varak

Görsel Unsur 2: 239b numaralı varak

